

Vojko Devetak

MJESTO SVETOG SUSRETA (III)

Križ

Križ, karakteristični znak kršćanske vjere, sastoji se od dvije obično drvene grede ili dva kraka koji se sijeku pod pravim kutom. U brojnim varijantama nalazimo ga ne samo na svetim mjestima već i u liturgijskim funkcijama, liturgijskim predmetima, odijelu, na javnim mjestima, na grobljima, vjerničkim kućama, raskršćima, kao privjesak itd.

Križ kao sredstvo mučenja izmislili su Feničani. Križ je bio znak sramote i poniženja, sablazan za Židove, ludost za pogane (1 Kor 1,23). Međutim, po Kristu koji je na njemu bio mučen i umro za kršćane je postao jedan od bitnih znakova spasenja, znak pobjede i slave. Kršćanin se ponosi križem (Gal 6,14). Križ je za kršćanina znak kršćanske stvarnosti i poziv: »Ako, dakle, tko hoće ići za mnom, neka se odreče samog sebe, neka uzme svoj križ i neka me slijedi« (Mt 16,24). Zbog toga su odmah u početku kršćani podizali, postavljali i nosili križeve da bi im uvijek bio pred očima znak temeljne kršćanske istine.

U prvim stoljećima, za vrijeme progona, uz neke izuzetke, križ se nije pojavljivao u javnom bogoštovlju. Da pogani ne bi profanirali taj za kršćane sveti znak, u početku mjesto križa javno su upotrebljavali druge njegove simbole: sidro provučenim prečnikom kroz kolut, trozub, orantes. Prestankom progonstava križ se redovito javlja u liturgijskim funkcijama. Križ što ga je Konstantin postavio u crkvi na Kalvariji bio je uzorak po kojem su se pravili križevi sve do VIII. stoljeća. S vremenom su nastale razne vrste križeva. Zapadna Crkva većinom upotrebljava tzv. »latinski križ« s nejednakim krakovima, a Istočna »grčki križ« s jednakim krakovima. U tom stilu grade se i tlocrti crkvenih zgrada.

Iz početka križevi su bili bez korpusa. Najprije se na križ stavljalo simbole, janje, zatim medaljone s Kristovom glavom a kasnije čitavo tijelo, naslikano ili u skulpturi. Uz križ su obično bili prikazani i drugi likovi (Marija, sv. Ivan, anđeli) i simbolični znakovi (koplje, spužva, trnje). Najstariji lik Krista raspetog na križu iz V. st. nalazi se na vratima sv. Sabine u Rimu. Izražava Kristovo pobjedničko veličanstvo

koje kao da prekriva Kristovo trpljenje i umiranje. Sve do X. st. na Zapadu na križu visio je goli Krist s tkaninom oko pojasa, a na Istoku potpuno odjeven. Zatim je bio prikazivan kao pobjednički Krist odjeven u kraljevski grimiz i s kraljevskom krunom na glavi. Od XIII. st. prevladava čovjek bolova s **trnovom** krunom na glavi i preklopljenim nogama s jednim čavlom.

U liturgijskim funkcijama skoro redovito prisutan je križ. Strogo je naređeno da križ bude vidljivo prisutan za vrijeme sv. mise i tako podsjeća vjernike da se na oltaru uprisutnjuje Kristova žrtva na križu. Križ se može postaviti na oltar ili uz oltar. Liturgijski je najprikladnije da to bude križ koji se nosi na čelu ulazne procesije. Ne mora biti na sredini oltara, pogotovo ako bi zaklanjao svećenika. Nije ukusno da u crkvenom prostoru ima mnogo križeva.

Otkrivanje križa na Veliki petak je jedan od najganutljivijih liturgijskih obreda. Liturgijskom duhu odgovara da tom prigodom bude samo jedan križ za otkrivanje i za ljubljenje.

U obredu posvećenja crkve mažu se zidovi znakom križa i na ta mjesta urezuju se ili klešu vidljivi križevi za vječni spomen.

Križ se redovito nosi u procesijama na čelu povorke i pred njim se obavljaju moltive i pobožne vježbe. U velikim procesijama svaka bratovština nosila je svoj križ.

Svete slike i kipovi

Premda slike i kipovi »nemaju nikakve funkcije u liturgiji«,¹ Crkva je vrlo rado s njima ukrašavala sveta mjesta, branila, odobravalala, svećano proglašivala i ponovo preporučivala njihovo štovanje.

Najstarije primjere kršćanske ikonografije nalazimo u katakombama uz grobove kršćana, ali i u kriptama gdje se slavila misa. Već u III. st. počinju se svetim slikama oslikavati zidovi crkava. U prvo vrijeme više ima slika, a manje i rjeđe kipova. Najstarije slike prezentiraju razne starozavjetne i novozavjetne osobe i prizore. Te su slike bez posebne umjetničke ljepote, bez dotjeranosti, ukočene, nepokretne, bez stvaralačke umjetničke intuicije. To nije larpurlartistička umjetnost. Ona otkriva jedan drugi svijet: to je poruka koja vodi vjernike da preko povijesti spasa i preko praga carstva smrti prijeđu do uskrsnuća, do nebeske slave.

Kad je Crkva počela slobodno disati, nastao je opći običaj da se crkveni prostori, zidovi, apside, lukovi ukrašuju reljefnim i obojenim svetim slikama. Te su slike imale veliku svoju moralnu vrijednost jer su vjernike poticale da slijede primjere svetih, a neuke poučavale o osnovnim vjerskim istinama. Katekizam u slika, Biblija siromaha.

¹ A. G. MARTIMORT, *La Chiesa in preghiera*, Roma 1966, str. 193.

»Quod legentibus scriptura, hoc indoctis praestat pictura«.² Zbog nekih pretjeranih i praznovjernih pojava kulta slika, što je podsjećalo na poganski mentalitet, pojavili su se i neki glasovi osporavanja.

U VIII. st. rasplamsale su se krvave ikonoklaske borbe protiv štovanja slika, ali ne zbog pojedinačnih zloupotreba već zbog »fanatičke revnosti za reformom«.³ Tome je stao na kraj II. nicejski sabor (787) koji je objasnio pravi smisao štovanja slika: »Vjernik gledajući slike sjetit će se Onoga koga one predstavljaju, potaknut će se da ih slijedi i osjetit će se pokrenutim da im iskazuje štovanje, a da im ne pridaje pravi i vlastiti latreutski kult koji pripada samo Bogu«.⁴

Poslije ikonoklaskih borba, koje su bile više prisutne na Istoku nego na Zapadu, ponovo se razmahalo štovanje slika ne samo u Crkvi već i u društvenom životu. Staleška udruženja, bratovštine, gradovi odabirali su među svecima svoje zaštitnike te njihove slike stavljali na svoje zastave, grbove, u njihovu čast gradili posebne oltare. Vjernici su pak punili kuće svetim slikama. I u tom razdoblju nije uzmanjkalo raznih pretjerivanja, zloupotreba i praznovjernih pojava. Zatim osporavanje protestanata, te devastacija francuske revolucije. Tridentinski sabor bio je ponukan da i o tome raspravlja te je potvrdio kršćansku tradiciju štovanja slika i kipova, postavio čvrste norme i direktive. Te odredbe kasnije je kodificirao crkveni zakonik, a II. vatikanski dao nova usmjerenja i tumačenja.

Kroz sve to vrijeme posebni problem sačinjavale su oltarne slike koje su kao nadgradnje, u neskladu s bogoštvom i euharistijskom žrtvom, postavljene iza i iznad žrtvenika. Taj je običaj nastao koncem XI. st. i ostao sve do naših dana. Iz početka to su bile reljefne, izvezene ili naslikane slike skromnih dimenzija, tzv. »pale« jednostruke slike. Kasnije uz glavnu sliku dodavalo se i druge (diptisi, poliptisi). Iz toga su se u vrijeme gotike razvili krilni oltari, a renesansa je oltaru nadodala i druge arhitektonske elemente. U XV. st. njihove proporcije postale su veoma glomazne te je oltarni stol izgubio svoju vidljivost i autonomiju. Tu očitu inverziju vrednota ispravio je II. vatikanski vraćivši oltaru autonomiju i jednostavnost prvih vijekova.

U Istočnoj Crkvi kipovi su zabranjeni, a slike propisane na mjestima kulta. I boje ikona propisane su kanonima. Neki liturgijski čini obavezno se moraju obavljati pred ikonama. Sve slike na ikonostasu moraju biti poredane određenim redom, prema ulozi koju su dotični sveci imali u otajstvu spasenja. Ikonostas, pregrada između oltara i svetišta i lađe, početkom srednjeg vijeka postojao je i u crkvama Zapada.

Premda se opravdanost štovanja slika dokazuje u dogmatici, ipak spomenimo nešto. »Častimo slike, ne kao da bi u njima bila kakva čudesna moć, ili kao da bismo od slika nešto očekivali, ili nečemu se

² S. GREGORIUS, *Epist.* IX, n. 52, *Ad Secundinum*, PL 77, 991.

³ M. RIGHETTI, *Storia liturgica II*, Milano 1969, str. 430.

⁴ Denz.—Schön., 601.

nadali, već u slikama častimo svete osobe koje slike predstavljaju«, naučava Tridentinski sabor. Crkveni pak zakonik naglašava da kult slika nije apsolutan već relativan (CIC 1255/2).⁵

Ako je Bog postao vidljiv u Kristu, ako je nestvorena slika Oca u Kristu uzela oblik čovjeka, može ga se, dakle, predočiti i prikazati slikom. Ako svi narodi slikaju svoje drage, svoje roditelje, svoje velike i na taj ih način štiju, zašto se onda tim načinom ne bi štovale i slike svetih osoba. Budući da slika predstavlja osobu, mi ne častimo slike već osobe koje one predočuju.

Slika je više nego običan ukras, više nego govor linija i boja, više nego sredstvo koje nam predstavlja nadnaravnu stvarnost. Naš način ophođenja prema slikama i kipovima pokazuje da su oni više od toga: slike štujemo, pred njima klečimo, sklapamo ruke, palimo svijeće, kitiimo ih, nosimo u procesijama, k njima hodačastimo. Sve se to u prvom redu doduše odnosi na čudotvorne slike, ali upravo nam to pomaže shvatiti da su svete slike, ma kakav bio način njihova štovanja, nešto sveto. Slika ili kip Majke Božje više je nego običan komad papira ili drveta. Preko slike mi nju častimo i svaku profanaciju njezine slike smatramo povredom njezine osobe.

Umjetnik svojim stvaralaštvom u tromu materiju utiskuje sliku duhovnog svijeta, kao što se i Stvoritelj stvarajući svijet na svoju sliku u njemu očituje. Umjetnik božansko stavlja u prostornu perspektivu i čini ga vidljivim. Ako umjetnik slikajući ne izražava svoju osobnost već u platno utiskuje svoje religiozno iskustvo, svoju zamisao nadahnutu vjerom, svoju ljubav prema Bogu, on je na neki način sredstvo u rukama Božjeg Duha, djeluje kao propovjednik Božje riječi. »Sve dok ne shvatimo da je slika znak, doduše stvoren od čovjeka ali pod utjecajem Duha, znak kojim se Bog služi da bi bio prisutan u svijetu i blizu duša, nećemo shvatiti što je sveta slika«. ⁶ To su dobro shvaćali istočni monasi prije i danas jer su se za slikanje pripremali postom i molitvom. Slikar koji slika za kult potpuno se stavlja u službu Boga, nije mu do slavnog imena, da izražava sebe, niti da ilustrira neki artistski problem, kao što se npr. De Vinci slikajući Zadnju večeru interesirao jedino za dramatski momenat, kad je rekao: »Jedan će me od vas izdati.« Slika naslikana za kult služi da uprisutni svetu stvarnost. Kulturna slika vezana je uz dogmu, uz ekonomiju spasa, a ne uz ideje i osjećaje umjetnika. Ona je propovijed. Slika u kojoj umjetnik izražava svoj artistski izraz može biti pobožna, ali ne slika za kult. Prava kulturna slika, makar i neujednačena ili loše obojena, ima svoju vrijednost. Ona pripada zajednici koja ju je usvojila u svetom prostoru. »Ona nije samo 'pobožna', već 'nadahnuta', to će reći da nju zahvaljujemo Duhu Svetome, kojemu je posvećena«. ⁷

⁵ Denz.—Schön., 1823.

⁶ A. KIRCHGAESSNER, *Les signes sacres de l' Eglise*, Tournai 1964, str. 107.

⁷ Kirchgässner, nav. dj., str. 108.

Crkvena vlast, zabrinuta zbog povijesnog iskustva, postavila je stroge odredbe kojih se treba držati pri postavljanju slika u crkvama. Ne smiju se postavljati slike koje bi predstavljale krive nauke te puk zavodile u zabludu. Ne smije se postavljati neprikladne slike koje izražavaju lascivnost. Bez dozvole ordinarija ne smiju se postavljati neprikladne slike, a biskup takve slike ne smije odobriti, akh nisu u skladu s crkvenim običajima. Slike koje se odlikuju starinom, naročitim kultom, ne smiju se popravljati bez pismene dozvole ordinarija.

Svete slike trebaju biti u skladu s bogoštovnim zgradama i svetim obredima. Ne smiju vjernike rastresati i odvraćati im pažnju od liturgijskih čina. Na području liturgije sve treba biti funkcionalno pa i slike i kipovi. Nije dosta da su slike lijepe, niti da imaju izvjesnu religioznu crtu, već je nužno da budu umjetnički i liturgijski postavljene, usklađene i osmišljene, da u svetom prostoru oživljuju pravi duh.

»Biskupi trebaju da svojski nastoje udaljiti od Božjih zgrada i od ostalih svetih mjesta ona umjetnička djela koja se protive vjeri, ćudoređu i kršćanskoj pobožnosti te vrijeđaju pravi osjećaj, bilo iskrivljenim oblicima, bilo nedostatnom, osrednjom i prividnom umjetnošću« (SC 124). Saborske riječi »svojski nastoje udaljiti« vrijeđe ne samo za budućnost, već imaju i retroaktivnu vrijednost.

Riječi »i ostala sveta mjesta« bez sumnje uključuju i groblja koja su skoro redovito prepuštena nostalgичnom ekshibicionizmu i taštinama živih. Što se sve ne nalazi na našim grobljima? Pa i u župskim uredima, govornicama samostana i sličnim mjestima ima mnogo toga bez reda i diskrecije, stjecište su svega onoga što drugi ne vole u svojim kućama.

Među djela s »osrednjom i prividnom umjetnošću« svakako spadaju kipovi i predmeti serijske proizvodnje raznih »specijaliziranih« poduzeća kojima je jedina briga komercijalizam. To su redovito oni »iskrivljeni oblici« koje Sabor osuđuje. Apstraktna i figurativna umjetnost ne smatra se iskrivljenim oblicima. I ta umjetnost može imati svoje mjesto u crkvama, i to ne samo kao dekoracija već i kao umjetničko djelo. Apstraktna umjetnost, nema sumnje, ne može pretendirati na ekskluzivnost s obzirom na ljudsko tijelo koje izbjegava prikazivati a koje je određeno za uskrsnuće, što je središnji element kršćanske vjere. Međutim, kad bismo je sasvim odbacili, značilo bi opirati se spiritualističkoj tendenciji suvremene umjetnosti koja preferira svoj vlastiti stil i unutrašnji jezik. I takva umjetnost sposobna je stvoriti atmosferu molitve i radosti. »Umjetnost našeg vremena svih naroda i krajeva ima slobodu djelovanja u Crkvi ako dolično služi bogoštovnim zgradama i svetim obredima« (SC 123). U svakoj umjetnosti prisutnost duhovnoga može biti vrlo duboka.

Sabor ističe i drugi važni princip, a to je: da slike budu »u umjerenom broju« (SC 125). Uzalud ćemo pobijati optužbe zbog »idololat-

rije«, koju nam neka odijeljena braća predbacuju, ako naše crkve pružaju bolan prizor hrpe dekadentnih slika koje se nekako nadmeću na retablu jednog te istog oltara. S beskorisnim umnožavanjem slika oltar nam se prezentira kao podnožje za svece, a ne ono što uistinu jest, stol Gospodnji. U tom smislu i kasnija odredba naglašava: »Neka ne bude više od jedne slike jednog te istog sveca« (OURM 278). Dosta bi bilo: slika ili križ Isusa Krista, Majke Božje, zaštitnika crkve i mjesta, i eventualno sveca koji se u župi posebno štuje. U nekim crkvama zna biti po nekoliko Gospinih slika, a Gospa je samo jedna. Kako bi nadolazile nove, često puta neliturgijske i od Crkve neodobrene, pobožnosti ili novi sveci, odmah bi ih se nekritički postavljalo na oltar, a one stare zbog kojih je oltar ili crkva upravo sagrađena uklanjalo.

Sasvim je drugi slučaj kad se radi o slikama visoke umjetničke i povijesne vrijednosti. Ukloniti takve slike značilo bi doći u sukob s građanskim zakonom koji štiti te spomenike. Stoga »neka ordinariji pomno paze da se ne otuđe i ne rasprše bogoštovni predmeti ili dragocjena djela koja služe kao ukras Božje kuće« (SC 126). Naime, česta je pojava da dobronamjerni svećenici mijenjaju stare slike s »novim slikama« da ruže crkve i kapele pouzdane starine i ljepote, a mjesto njih podižu vulgarne i pretenciozne konstrukcije.

U izlaganju svetih slika po crkvama treba održavati i »prikladan red« (SC 125; OURM 278). Taj red, razumije se, treba biti hijerarhijski. Nije prikladno isticati slike Gospe ili svetaca, a da se slika Krista rijetko ili uopće ne postavlja ili se postavlja jedva vidljivo. To opet ne znači da crkvom uvijek mora dominirati monumentalni križ na glavnom oltaru ili iznad njega. Takvo rješenje pomalo se i zloupotrebljava. Pravi spomen Kalvarije je misa, znak koji je Krist odabrao. Stoga, ne smije se zaboraviti da je oltar pravo središte crkve.

»U prosuđivanju umjetničkih djela ordinarij će saslušati dijecezanski odbor za svetu umjetnost i, po potrebi, druge prave stručnjake« (SC 126). Odbor znači treba biti sastavljen od vještaka sposobnih da ne samo teoretski već i praktično prosude vrijednost i funkcionalnost umjetničkog djela. Zadnju riječ uvijek ima biskup koji će prosuditi da li će djelo, usprkos njegove vrijednosti, uznemiriti vjernike koji su još nesposobni i nesprenni da ga shvate i razumiju. Vjernike treba i umjetnički odgajati da budu osjetljivi na umjetnički fenomen.

Na oltar za javno štovanje smiju se postavljati samo slike svetaca. Slike blaženih ne smiju se postavljati bez posebne dozvole Sv. Stolice.

Svete slike ne smiju se stavljati na svetohranište niti ispred njega; ne smiju se nositi pod baldahinom, niti nositi u euharistijskim procesijama. Prepušta se uvidavnosti biskupa da tolerira eventualno oblačenje kipova u razna odijela.

Slikoviti simboli

U starokršćanskoj, a i u modernoj umjetnosti susrećemo raznolike naslikane simbole. To su bili znakovi raspoznavanja, simbolizam nevidljive stvarnosti. U vrijeme progona kršćana posebno su bili aktualni jer su poganima bili nerazumljivi, a kršćanima su predstavljali jasnu poruku. Pri tom su se kršćani služili i poganskim simbolima, ali su im dali kršćansko značenje. Tako npr.: riba, koja je simbolički znak sirokaldejskih božanstava, kršćanima je bila znak Krista jer grčka riječ »ihtis« = = riba sadrži početna slova Kristova monograma: Isus Krist, Božji Sin, Spasitelj. Iz toga je kasnije nastao znak IHS koji su kršćani urezivali na pragove svojih kuća. Riba pričvršćena na sidro ili trozub bila je znak Krista na križu. Bila je i znak krštenja. Jer kao što riba ne može živjeti bez vode tako ni kršćanin bez preporodne vode krštenja. Golubica, iako posvećena Veneri, za kršćane je znak čistoće, mira i simbol Duha Svetoga. Tako isto ovan, lav, anđeo, orao simboliziraju četiri evanđelista itd. U svom istančanom simbolizmu takvi znakovi imaju svoju povijesnu vrijednost, jer su izazivali i hranili vjeru puka. Iako su modernom čovjeku često nerazumljivi, ne smije ih se jednostavno odbaciti već autentično u povijesnom i literarnom smislu rastumačiti. Premda mnogovrsni simboli nisu isključivo izražajno sredstvo Crkve (SC 123), oni imaju svoju vrijednost jer očituju mistički karakter Crkve.

Križni put

Skoro redovito po svim župskim crkvama postavljene su, iako to nije naređeno već preporučeno, postaje križnog puta koje podsjećaju na etape Kristova žalosnog puta od Pilatova dvora do Kalvarije, do groba pa do uskrsnuća.

Početak ove drage paraliturgijske pobožnosti seže vrlo daleko. Kršćanska ljubav vodila je vjernike da posjećuju ona mjesta gdje je naš Gospodin djelovao, a posebno gdje je trpio i umro. Apokrifni spis anonimnog pisca iz V. st. spominje da su se Blažena Djevica, apostoli i pobožne žene rado skupljali na mjestima gdje je Krist trpio i umro.⁸ Sv. udovica Pavla (+404) i njena kći sv. Eustahija opisuju ganutljive sastanke kršćana na sv. grobu.⁹ Hodočasnica Heterija koncem IV. stoljeća, opisujući svetkovanje Velikog tjedna, spominje da su se vjernici na Veliki petak sastajali na Kalvariji i čitali iz Sv. pisma o Kristovu trpljenju, isto tako na Veliki četvrtak na Maslinskoj gori, dok su se tijekom godine svake nedjelje sastajali na grobu i slavili Kristovo uskrsnuće čitanjem Sv. pisma. Kršćanska sućut prema Kristovim patnjama nije zamrla iako su crkveni pisci onih prvih vjekova radije isticali Kristovu pobjedu nad grijehom, njegovo veličanstvo, njegovo bo-

⁸ PL 30, 137.

⁹ PL 22, 486.

žanstvo, posebno u vrijeme arijevac koji su to božanstvo nijekali, njegovo kraljevsko dostojanstvo i moć, radije nego Kristovo poniženje i trpljenje.

Pobožnost križnog puta u današnjem smislu započeli su hodočasnici koji su za vrijeme križarskih ratova (11. — 13. st.) hodočastili u Palestinu i najradije išli stopama zadnjeg Kristova puta od Pilatova dvora do Kalvarije. Tu su pobožnost posebno podržavali i gajili franjevci otkad su se oko god. 1230. nastanili u Svetoj Zemlji. Hodačasnici, vrativši se kući, na spomen hodočašća gradili su crkve i kapele Kalvarije, Groba i križni put. U Jeruzalemu izmjerili su razdaljinu između Pilatova dvora i Kalvarije, početak i svršetak puta, pa su po toj razdaljini i u svojim krajevima odredili početak i svršetak križnog puta. Taj razmak obilježili su postajama. Neke postaje se temelje na Sv. pismu, a neke na pobožnoj tradiciji (tri pada, Veronika). Broj postaja bio je raznolik sve do konca XVII. st. kad se uobičajilo i ozakonilo 14 postaja. Danas, vrednujući cjelokupnost pashalnog otajstva, postoje mišljenja da bi trebalo uvesti i 15. postaju, postaju uskrsnuća. No, to bi mogao biti veliki oltar gdje pobožnost završava.

Ta pobožnost postala je veoma popularna kad je 1686. papa Inocent XI. podijelio oprost za tu pobožnost. Klement XII. dozvolio je 1731. da se mogu u svim crkvama podizati postaje križnog puta, a samo ih oo. franjevci mogu blagoslivljati. Benedikt XIV. na molbu sv. Leonarda da Porto Maurizio, revnitelja ove pobožnosti, dao je 1750. postaviti križni put u starom rimskom Koloseumu. Mnogi pape obdarili su tu pobožnost raznim oprostima, što je Pio XI. god. 1931. sve ponovo preuredio,¹⁰ a Pavao VI. god. 1968. odredio uvjete za dobivanje oprosta.¹¹

Prema odredbama crkvenih vlasti postaje križnog puta mogu se postavljati po svim crkvama i kapelama; po hodnicima samostana, bolnicima, sjemeništima; pod vedrim nebom, na grobljima i drugdje.

Za postavljanje potrebna je pismena dozvola ordinarija mjesta, koju treba čuvati u arhivu župskog ureda.

Mora biti 14 postaja, ni više ni manje. Obično se stavljaju slike koje evociraju događaje Kristove drame da bi vjernici bolje razmišljali. Međutim, bitni su samo križevi, i to od čvrstog drva bez korpusa. Naime, uz križeve su povezani oprost.

„Budući da se radi o »putu«, »postaje se ne smiju grupirati jedna uz drugu, između postaje i postaje mora biti barem mala razdaljina.«¹²

Bitno je, također, da se blagoslove križevi, i to prije nego se stave na pripadajuće im mjesto. Usput se blagoslivlju i slike. Blagosloviti može svaki svećenik uz dozvolu biskupa.

Vjernik koji obavi pobožnu vježbu križnog puta dobiva potpuni oprost prema određenim pravilima: da je križni put obavljen pred po-

¹⁰ AAS 1931, 522.

¹¹ *Manuale delle indulgenze*, Vaticano 1968, str. 73, br. 63.

¹² C. Indulg. 1752, n. 194.

stajama koje su zakonito postavljene i da bude 14 blagoslovljenih križeva. Prema uobičajenom pravilu, pobožnost se sastoji od 14 čitanja. Međutim, dostatno je meditirati o Kristovoj muc i smrti, a bez posebnog razmatranja pojedinih misterija postaja; treba ići od postaje do postaje. Ukoliko se pobožnost obavlja u zajednici te je nemoguće da se svi kreću, dosta je da onaj koji predvodi ide od postaje do postaje, a ostali ostaju na mjestima. (Nova odredba dakle ne spominje ono negdašnje da »svećenik može samo s posebnom dozvolom Svete Stolice na propovjedaonici moliti običajne molitve, dok vjernici na svojim mjestima pokliču i ustaju«).¹³ Oni koji su spriječeni doći u crkvu (bolesnici, utamnjeni) mogu dobiti isto oprostjenje ako barem pola sata posvete čitanju i razmatranju Kristove muke i smrti. Dakle, za takve slučajeve nije više potrebno imati tzv. »postajski križ«, za tu svrhu posebno blagoslovljen, niti moliti Očenaše.

Križevi postaja gube oprost ako se prenesu na drugo mjesto ili u drugu crkvu. Ako se skinu dok se crkva popravljiva ili se mijenjaju slike, oprost se ne gubi. Ako se napravi nekoliko novih križeva, ali manje nego ih je ostalo, oprost se također ne gubi i nije potreban novi blagoslov.

Klupe za vjernike

Prve crkve ne poznaju klupe za vjernike jer je glavni liturgijski stav tijela bio stojeći, tj. stav onih koji su uskrsli i koji spremno očekuju Kristov dolazak. U istočnim crkvama, i danas je tako. Na Zapadu klupe su uvedene u srednjem vijeku da bi vjernici mogli za vrijeme propovijedi sjediti i za vrijeme mise klečati. Liturgijska reforma određuje da »sjedala ili klupe budu tako raspoređene da vjernici mogu kod raznih dijelova obreda zauzeti stav tijela kakav se traži i lako pristupiti svetoj pričesti« (OURM 273), i da »mogu kako treba učestvovati gledanjem i duhom u svetim službama«.¹⁴ Budući da u liturgiji ne smije biti nikakve razlike među osobama ili staležima, osim ako to proistječe iz liturgijske uloge i iz svetog reda, i osim počasti koje se prema liturgijskim propisima duguju svjetovnim vlastima, ukidaju se svi negdašnji privilegiji da neke osobe imaju posebne klupe (SC 32).

B o g o m o l j e

Osim crkava koje su određene za javno bogoštovlje svih vjernika, postoje i druge zgrade koje su isključivo sagrađene za privatno bogoštovlje neke određene zajednice, obitelji ili određenog broja osoba. To su bogomolje ili kapele (oratorium).

¹³ F. UŠENIČNIK, *Liturgika*, Ljubljana 1933, str. 288.

¹⁴ I. uputa o liturgiji, br. 98.

U apostolsko doba, u pretkonstantinovoj epohi, za vrijeme progona, vjernici su se za liturgijske funkcije skupljali u privatnim kućama. Ali izvan službenih liturgijskih funkcija za kršćanske zajednice postojale su posebne prostorije u kućama vjernika, osobito patricija, gdje bi se čuvala Euharistija a grupe vjernika u određenim časovima dana skupljale se na molitvu. Takve posebne kapele imali su i biskupi. To je bila opća praksa na Istoku i na Zapadu. Zbog nekih zloupotreba crkvene vlasti početkom IV. st. zabranile su slavljenje mise u privatnim kućama bez dozvole biskupa. Svi vjernici jedne zajednice trebali su učestvovati u javnom euharistijskom slavlju svoje župske zajednice, kao što i traži komunitarni karakter mise.

U svim razdobljima crkvene povijesti postoje bogomolje, ali samo za individualnu pobožnost. Kad je evangelizacija prodrla u sela daleko od biskupskih centara, u selima se gradile bogomolje za potrebe tih ljudi. I veleposjednici na svojim posjedima u blizini svojih domova u VI. st. počeli su za svoje radnike i njihove obitelji graditi bogomolje i držati vlastitog svećenika. Međutim, sve te seoske bogomolje smatrane su područnim i potpuno ovisnim od glavne crkve. To je diktirao zajedničarski duh Crkve. Stoga su sve srednjovjekovne sinode naređivale da svi ti vjernici na glavne svetkovine moraju učestvovati u javnom euharistijskom slavlju u središnjoj crkvi.

Kad su u XII. st. osnovana razna strukovna udruženja, umnožio se broj privatnih bogomolja. Svako udruženje imalo je svog sveca zaštitnika i u njegovu čast gradilo kapele gdje bi se povremeno skupljali na zajedničku molitvu i svoje posebne religiozne funkcije. Od XV. st. tako su počele činiti i novoosnovane kršćanske bratovštine. Status privatnih bogomolja uredio je Tridentinski sabor.

Crkveno zakonodavstvo razlikuje tri vrste bogomolja:

1. Javna bogomolja ili kapela jest ona koju je kao takvu ustanovio, posvetio ili blagoslovio biskup. Po svojoj naravi i svrsi nije određena za čitavu župnu zajednicu, kao takvu, ali za vrijeme bogoslužja mora biti otvorena i svakom pristupačna. U njoj se mogu obavljati sve liturgijske funkcije osim onih koje su strogo župske (npr. vjenčanje). Tko u njoj sudjeluje u sv. misi, udovoljio je nedjeljnoj zapovijedi.

2. Polujavna bogomolja, ustanovljena s dozvolom biskupa, nije namijenjena svim vjernicima, već određenoj zajednici. To su kapele po sjemeništima, bolnicama, sirotištima, te kapele kardinala i biskupa. Za držanje Svetoostajstva potrebna je dozvola biskupa. U tom slučaju nad kapelom ne smije biti spavaonica. Tu se mogu obavljati sve liturgijske funkcije, osim strogo župskih, te onih koje je biskup izuzeo ili ih ne dozvoljavaju rubrike. Tko u njoj sudjeluje u nedjeljnoj misi, zadovoljava zapovijedi.

3. Privatna bogomolja je ona koja je napravljena u privatnoj kući ili na grobu za privatne obitelji ili osobe. Dozvoljava se privatna kapela

zbog bolesti, teškoće ići u javnu crkvu, zbog posebnih zasluga za Crkvu itd. Da bi se tu mogla slaviti misa, potrebna je dozvola Svete Stolice. Biskup može u posebno izvanrednom slučaju iz opravdanog razloga dozvoliti jednu tihu misu, vjenčanje i krštenje kad je dozvoljeno krstiti i u kući. Blagdanskoj dužnosti zadovoljavaju samo oni kojima je to od Svete Stolice dozvoljeno (usp. CIC, kan. 1189 — 1196).

Posveta i blagoslov crkve

U novoj crkvi ne smije se vršiti služba Božja prije nego je posvećena ili barem blagoslovljena. »Veoma je dobro da se crkve svečano posvete« (OURM 255). Tim činom zgrada se izuzimlje od drugih upotreba i isključivo određuje za religioznu upotrebu. Posvećenjem zgrada dobiva novu znakovitost: postaje znak Crkve, Božjeg naroda.

Poznato je da je starozavjetni hram, koji je podigao Salomon, bio posvećen velikim svečanostima koje su trajale šest dana i da se njegova posveta slavila svake godine (1 Kr 8,65; 2 Ljet 7,8). Taj starozavjetni obred nije imao utjecaja na Crkvu pretkonstantinovske epohe jer kroz to vrijeme nema autentičnih dokumenata o nekom kršćanskom posebnom obredu posvete ili blagoslova crkve. Pri posveti Salomonova hrama znak da Bog ulazi u njegov posjed bio je obak koji je ispunio Dom Jahvin, »slava Jahvina ispuni Božji dom«, veli Ljetopisac (2 Ljet 5,13 sl.). U kršćanskoj eri čin kojim se neko mjesto poklanjalo Bogu, inaugurirao Božji ulazak u posjed crkve bilo je slavljenje mise, uz prisustvo puka. Privatna pak bogomolja posvećivala se također svetom misom ali bez učestvovanja puka.¹⁵ Na takav način posvećivao se i oltar: »Oltar postaje svet kad primi Isusovo tijelo«, piše sv. Ivan Krizostom.¹⁶

Prvo pismeno svjedočanstvo o posveti crkve donosi povjesničar Euzebijije koji, opisujući inauguraciju katedrale u Tiru 314. god. i Konstantinove crkve sv. Groba 335. godine, piše da su tom prigodom bile velike svečanosti, mnoštvo biskupa i naroda, ali ne spominje nikakve posebne obrede, osim slavljenja mise.¹⁷ Koncem IV. stoljeća, kako piše sv. Ambrozije¹⁸ i papa Vigilije (+555),¹⁹ počeo se uvađati novi obred unošenja i postavljanja pod oltar relikvija svetih mučenika, uz prethodno cjelonoćno bdjenje uz svete relikvije. U VIII. st. neophodni uvjet posvete bio je obred postavljanja relikvija. Sve je bilo popraćeno pjevanjem psalama i molitvama. Tijekom VII. st. počeli su se pridruživati i drugi, uglavnom galikanski, obredni elementi: pomazanje sv. uljima; lustracija svetom vodom; postavljanje Euharistije i tamjana na oltar. Tako je pogrebnim obredima prenašanja relikvija dodan očišćujući i posvetni karakter analogno dijeljenju krštenja i potvrde. Iz tih eleme-

¹⁵ PL 69, 18; 415.

¹⁶ In ep. 2. Cor., hom. 20, 3, PG 61, 540.

¹⁷ Hist. eccles. 10, 11. PL 20, 847—880.

¹⁸ Epist. 22. ad Marcellinam, PL 16, 1066.

¹⁹ PL 69, 18.

nata u IX. st. razvio se konačni obred koji je vrijedio sve do najnovije liturgijske obnove koja je obred preuredila.

Posveta crkve rezervirana je biskupu. To je jedan od najljepših obreda. Uoči posvete se posti. Pred svetim relikvijama uoči posvete obavlja se liturgijsko bdjenje. Na dan posvete biskup kao Božji zastupnik ulazi u posjed nove crkve škropljenjem vanjskih zidova, svećanim otvaranjem vrata i ulaskom u crkveni prostor, zazivom Duha Svetoga, posipanjem poda pepelom i ucrtavanjem znaka križa na podu. Zatim slijedi posveta lustracijom, tj. škropljenje crkvene ponutrice i žrtvenika, unošenje svetih moći te posveta u užem smislu mazanjem svetim uljima oltara, crkvenih vrata i zidova, konačno posveta oltara, stavljanje relikvija blagoslovom i paljenjem tamjana. Sve završava slavljenjem svete mise.

Blagoslov crkve ili bogomolje također je pridržano biskupu, ali uz njegovu dozvolu može to obaviti i obični svećenik. Obred je jednostavniji i sastoji se od lustracije crkve iznutra i izvana te slavljenjem mise.

Blagoslov temeljnog kamena za gradnju nove crkve pridržano je biskupu, ali po njegovoj dozvoli može to obaviti i običan svećenik. Blagoslov se sastoji od lustracije i blagoslivljanja mjesta i četverokutnog kamena, od polaganja kamena i blagoslova svih temelja nove crkve.

Svake godine treba slaviti godišnjicu posvete crkve i blagdan sveca zaštitnika. Vjernici pak trebaju »imati u dužnoj časti stolnu crkvu svoje biskupije i svoju crkvu te ih smatrati znakovima one duhovne Crkve koju su snagom svoga kršćanskog vjerovanja pozvani izgrađivati i širiti« (OURM 255).

Crkva može *izgubiti posvetu ili blagoslov* ako se sruši sva ili veći dio zidova, ili je odredbom biskupa predana i prepuštena profanoj upotrebi i tako lišena svoje svrhe. Ne gubi posvetu ili blagoslov ako se popravlja krov, strop, izmijeni koji dio zida a većina ostaje netaknuta, ako se ponovo bojadiše ili žbuka. Ako je izgubila posvetu ili blagoslov, treba je prije posvetiti ili blagosloviti, a onda obavljati svete obrede.

Crkva može biti *oskvrnuta* činom koji se protivi njezinoj svetosti. Ti čini moraju biti sigurno počinjeni, poznati, izvršeni u samoj crkvi, a ne na krovu, u sakristiji, zvoniku. Ako je crkva oskvrnuta, to ne prelazi na groblje i obratno (CIC, kan. 1172).

U oskvrnutoj crkvi ne smiju se vršiti obredi prije nego se s nje skine oskvrnuće. Oskvrnućem crkva ne gubi posvetu ili blagoslov, ostaje sveto mjesto, ali oskvrnuto i stoga neprikladno za vršenje svetih obreda.

Oskvrnutu crkvu treba čim prije povratiti u prijašnje stanje, pa i kad se sumnja u pravo oskvrnuće, za svaku sigurnost. Ako je crkva blagoslovljena, to može učiniti njezin upravitelj ili delegat, ako je posvećena, onda biskup. U hitnim slučajevima to može obaviti i župnik, ali o tome mora poslije obavijestiti biskupa.

Osim oskvrnuća, može biti i profanacija crkve. Profanacija se obistinjuje činima trgovanja, gozbama, neadekvatnim predstavama i sl. Profanacija je svetogrđe, a nije oskvrnuće, i zbog toga crkvu ne treba ponovo blagoslivljati niti je zabranjeno u njoj vršiti svete obrede.

Dodatne prostorije crkve

Zvonik je visoka elegantna građevina uz crkvu u koji se stavljaju zvona da bi se njihov zvuk čuo što dalje. Zvonike se počelo graditi u VIII. stoljeću. Povjesničari misle da su se razvili od obrambenih kula koje su se gradile oko crkve. Prvi zvonici sagrađeni su uz lateransku baziliku, uz crkvu sv. Petra u Rimu i na Monte Casinu. Iz početka su se gradili izolirano od crkve, a kasnije većinom sačinjavaju jedan kompleks s crkvenom zgradom i ostalim dodatnim crkvenim zgradama. Zvonik se smatrao svetim mjestom pa su ponegdje u njegove temelje stavljali i svete relikvije. Svojom visinom simbolizira ljudsku molitvu koja se diže prema nebu. Na vrh zvonika stavlja se križ. Ponegdje nalazimo i simbol kršćanske budnosti — pijetla koji svojim jutarnjim pijevo najavljuje uskrsnuće, kraj mraka i povratak svjetla.

Sakristija je veća ili manja prostorija u kojoj se brižno čuva i pohranjuje crkveno pokućstvo, liturgijsko ruho i predmeti potrebni za liturgiju. Danas obično nalazimo sakristiju uz svetište crkve. Zbog praktičnog razvijanja obreda zgodnije bi bilo da se sakristija nalazi kod ulaznih vrata crkve, kako je to i bilo u starim bazilikama, pa da se odatle uvodnim ophodom započne liturgijska funkcija. Sakristija je mjesto za »sacrarium« (otuda i ime sakristija). To je izdubljena jama pokrivena kamenom pločom gdje se izlijeva voda raznih liturgijskih pranja, pepeo spaljenog pamuka od svetih ulja itd. Sakristija treba biti uredna i čista, imati križ i klecalo gdje će se svećenik sabrati prije svetog čina, voda za pranje ruku, tablica zakladnih misa itd. Potrebe zajednice zahtijevaju i razne druge prostorije.

**

Kad se u crkvi vrši bogoslužje, pristup u crkvu mora biti besplatan. Tu nije mjesto razgovorima, vici, buci. I vjernici, i ministranti, i svećenici trebaju biti disciplinirani i dostojno se vladati. U crkvu se dolazi čisto i pristojno odjeveno. Nedopustivo je crkvu upotrijebiti za profane svrhe. Neukusno je i neprikladno da se u crkvi prodaju pobožni predmeti, vjerske novine itd. To se vrši u drugim prostorima, sakristiji, pred vratima, u predvorju crkve. Ni mjesnom sajmu nije mjesto u neposrednoj blizini crkve jer ometa crkvene funkcije.

G r o b l j e

U apostolsko doba kršćani nisu imali svoja vlastita groblja. Apostolski prvaci, sv. Petar i sv. Pavao, pokopani su na raznim mjestima i na

otvorenom. Kako nam svjedoči ikonografija i natpis, vrlo rano diferenciraju se kršćanski grobovi i izdvajaju od poganskih. Početak kršćanskog groblja vezan je uz obraćenje rimskih patricija koji su dozvolili da se na njihovu zemljištu uz njih pokapaju i druga braća u vjeri. Kako se pak broj vjernika, pa i pokojnika, umnažao, a zemljište se nije moglo neograničeno širiti, izmislilo se širenje u vertikali. Tako je nastao čudesni podzemni grad mrtvih, katakombe. Najstarije katakombe potječu iz II. stoljeća. Groblja su ponajviše nastajala oko grobova mučenika, jer su kršćani željeli uz njih počivati. Od III. st. rimska Crkva ima svoja vlastita pokapališta. U srednjem vijeku nastao je običaj pokapanja u crkvi, što se smatralo posebnom čašću. To je bio privilegij plemića, ali su i pučani bivali pokapani u crkvi ili oko nje. »Pokapati mrtve« u kršćanstvu je veoma zaslužno djelo ljubavi pa su se u tu svrhu osnivale bratovštine.

Crkva je uvijek davala časni azil ostacima umrlih kršćana. Oni koji na zemlji sačinjavaju bratsko zajedništvo i koji će po uskrsnuću dijeliti istu sudbinu i istu baštinu trebaju i u grobnom miru biti sjedinjeni bratskom solidarnošću. Tjelesa kršćana su posvećena sakramentima, hram Duha Svetoga, udovi Kristovi, određena za uskrsnuće, pa je naravno da se časte i kršćanski pokapaju. Tijelo se, kao zrno žita, raspada da bi se preobrazilo na Dan Gospodnji. Stoga, groblje, bratsko zajedništvo onih koji očekuju uskrsnuće, treba biti tako uređeno da jasno očituje i proglašuje tu veliku kršćansku istinu, ali bez svake raskoši, ispraznosti, taštine i poganskog beznada. Križ, najkarakterističniji znak kršćanske vjere i nade, treba da dominira na groblju i na pojedinom kršćanskom grobu.

Groblje treba da je blagoslovljeno. Blagoslov je rezerviran biskupu. Ukoliko se gradi zajedničko groblje za više vjerskih zajednica, treba nastojati da katolici dobiju poseban prostor i taj prostor blagosloviti. Ako ni to nije moguće, onda se blagoslovi posebno svaki grob.

Svaka župska zajednica treba imati vlastito groblje, osim ako je biskup odredio groblje za više župa.

Nije dozvoljeno pokapanje u crkvama, osim u posebnom slučaju (npr. ukop biskupa). U tom slučaju grob treba biti udaljen od oltara barem jedan metar, inače se na oltaru ne smije misiti. Za takav ukop potrebno je i odobrenje građanske vlasti.

Dobro je da na groblju ima poseban grob za svećenike, za klerike, za djecu. Nekršteni se ne pokapaju na blagoslovljenom groblju.

Groblje treba biti ograđeno, uredno, čisto, zatvoreno, higijensko, neopasno za zdravlje. Pri ukopu treba paziti da se održavaju propisi građanskih vlasti.

Groblje je sveto mjesto pa i za njega vrijede opći propisi crkvenog zakonika kao i za crkvenu zgradu, propisi o povredi, oskrvnuću i ponovnom pomirenju groblja.